

ROMSICS IGNÁC

FRANCO ÉS RENDSZERE

Francisco Franco, aki 1936-tól 1975-ig, tehát 39 éven át állt Spanyolország élén, minden 20. századi európai diktátornál tovább tartotta kezében a hatalmat. Abban, hogy ezt megtehesse, szerepet játszott Spanyolország történelmileg kialakult regionális és mély társadalmi megosztottsága, az 1936 és 1938 közötti véres polgárháború tapasztalata és egy olyan könnyörtelenségig erőskezű katona szerepfelfogása, mint amilyen ő volt.

1892. december 4-én született az ország északnyugati csücskében, az óceán partján fekvő galíciai El Ferrol nevű városkában, amely évszázadokon át az ország egyik legfontosabb haditengerészeti támaszpontjának adott otthont. Felmenői hét generáció óta, a 18. század elejétől ebben a helyőrségi városkában éltek, és valamennyien a haditengerészetnél szolgáltak. Apja, Nicolás Franco a fegyvernem egyik – ellátási ügyekkel foglalkozó – főintendánsává küzdötte fel magát, ami az altengernagyi rangnak felelt meg. Kezdetben a Fülöp-szigeteken szolgált, házasságra csak 34 éves korában, onnan hazatérve, 1890-ben adta fejét. Választottja egy galíciai kismemesi eredetű és a felső középosztályhoz tartozó, mélyen vallásos család leánya volt, aki nyolc éven belül öt gyermeket szült.

Francisco testvéreivel együtt magántanulóként sajátította el a betűvetést és a számtani alapl műveleteket, majd 12 éves korától a városka egyik magániskolájába járt, s végül a katonai akadémiára előkészítő, ugyancsak helyi tanin-

**A spanyol néphez
intézett utolsó kiáltvá-
nyában mindenkitől
bocsánatot kért,
és ő is megbocsátott
mindazoknak, akik
őt ellenségüknek
tartották.**

tézményében tanult. Tanárai átlagos képességű és átlagos szorgalmú diákként emlékeztek rá, aki egyedül a rajzban jeleskedett. Felmenőjéhez és bátyjához hasonlóan maga is tengerésztisztnek készült, ám végül a toledói Gyalogsági Katonai Akadémián lett kadét 1907-ben. 15 éves korában került ide, és 18 évesen, 1910-ben avatták alhadnaggyá az akadémiának helyet adó erődítményben, a 16. században épült Alcázarban. Az ott töltött három év alatt Franco ugyancsak közepes teljesítményt nyújtott. Bár bizonyos tárgyakból, például hadtörténelemből és topográfiából jó eredményeket ért el, 312 fős évfolyamából összesített eredményei alapján csak a 251. helyen végzett. Az utolsó harmadba kerülése mellett rossz emlékeket hagyott benne az is, hogy 1,6 méteres, alacsony termete és szétálló, nagy fülei miatt gyakran vált az idősebb és jobb kiállítású növendékek céltablájává, akik előszeretettel hívták Franquitónak, vagyis Frankócskának, illetve kis Frankónak.¹

A fiatal alhadnagy első állomáshelye szülővárosa lett, amelyet az elmúlt három évben csak nyaranta láthatott viszont. Felettesei gyorsan megbizonyosodtak róla, hogy alacsony termete és vézna alkata ellenére Franco kiváló katona, aki nagyon is ért az irányításhoz és a parancsnokláshoz. Arra vágyott, hogy minél előbb tűzvonalba kerüljön, és „élesben” is bizonyíthassa rátermettségét. Nem kellett sokat várnia. 1911 augusztusában a marokkói Melilla város térségében a kabil törzsek megtámadták az egyik spanyol katonai egységet. A rend helyreállítása és a további lázadások megakadályozása megkövetelte a helyőrségek megerősítését. A marokkói spanyol hadsereg létszámát ezért néhány hónap alatt 80 ezer főre emelték, amelyet 24 ezer tiszt – köztük csaknem ötszáz tábornok – irányított. Francisco Franco – saját kérésére – egyike lett annak a 24 ezer tisztnek.²

A 19 éves alhadnagy 1912. február 12-án lépett Spanyol Marokkó földjére, és négy és fél éven át, 1916 nyaráig szolgált ott. Először Melilla környékén irányított védelmi feladatokat ellátó kisebb spanyol osztagokat, ami azonban távolról sem elégítette ki ambícióit és kötötte le energiáit. 1912 végén – immár hadnagyként – ezért áthelyezését kérte a marokkói bennszülöttekből toborzott rohamosztagokhoz. Ezek egyikének élén számos ütközetben tüntette ki magát merészségével, sőt vakmerőségével. A körülötte röpködő golyókra ügyet sem vetve többnyire fehér lovon vezette csatába katonáit, akik csodálták hősiességéért és halált megvető bátorságáért. Elismerést vívott ki beosztottjai körében rendszeretével, alattvalói iránti figyelmével és pártatlan szigorúságával is. Teljesítményét felettesei is méltányolták. Dámaso Berenguer tábornok, a későbbi miniszterelnök már 1914-ben kapitánnyá léptette elő, és röviddel ezután megkapta az első osztályú katonai érdemrendet is. Társai közül közben sokan elesetek. Francótól 1916 nyarán pártolt el a szerencse, ám ekkor sem teljesen. Súlyos haslövést kapott, ami az észak-afrikai éghajlati körülmények között általában halállal szokott végződni. Őt azonban elkerülte a kaszás. A vérzést sikerült megállítani, s az egyik katonai kórházban talpra állítani. A sebesüléssel járó ütközetben tanúsított hősiességéért közben előléptették őrnaggyá, és a legmagasabb katonai kitüntetésre (Gran Cruz Laureada de San Fernando) terjesztették fel. Bár fiatal korára hivatkozva ezt ekkor nem kapta meg, az is egyedülálló volt, hogy valaki hat év alatt alhadnagytól az őrnagyi rangig jusson. 1916-ban, amikor zubbonyára erősíthette az újabb csillagot, alig múlt 23 éves, s ezzel az egész spanyol hadsereg legfiatalabb őrnagya lett. Teljesítményére maga az uralkodó, XIII. Alfonz is felfigyelt, s neve a sajtóban is felbukkant – ekkor először.³

Franco szívesen maradt volna továbbra is Afrikában, ám a marokkói hadseregben nem akadt számára rangjának megfelelő parancsnoki beosztás. 1917 februárjában ezért vissza kellett térnie az anyaországba. Ötéves afrikai szolgálata egész későbbi pályája szempontjából meghatározónak bizonyult. Átesett a tűzkeresztségen, megismerte a gerilla-hadviselés szabályait, megtanult a katonákkal bánni és kisebb katonai egységeket vezetni, sokszorosan bizonyította rátermettségét, valamint bátorságát, s nem utolsósorban olyan tisztekkel került baráti vagy szoros bajtársi kapcsolatba, akik hozzá hasonlóan gondolkodtak, és a későbbiekben, már tábornokként vagy főtisztökként azonos irányba igyekeztek alakítani országuk sorsát.

A fiatal őrnagy új állomáshelye a Galíciához közeli Asztúria székvárosa, Oviedo lett, ahol egy gyalogsági ezred élére került. A városka központjában elhelyezkedő Hotel Paris egyik lakosztályában berendezkedve élte a békeidők tisztjeinek kényelmes életét. Délelőtt általában a laktanyában tartózkodott, délután lovagolt, és olykor olvasott, esetenként pedig társasági életet élt, és élvezte a szépen dekorált „comandantúnt” (kis őrnagyot) övező tiszteletet és csodálatot.

Ezt az idillt törték meg az 1917. augusztusi országos munkássztrájk helyi eseményei. A katonai kormányzó augusztus 13-én statáriumot hirdetett, és a legszigorúbb fellépésre utasította a tartomány katonai parancsnokait, köztük Francót. Az eredmény: 80 halott, 150 sebesült és több mint kétezer letartóztatás. „Afrika hőse”, ahogy az újságokban Francót nevezni kezdték, ekkor került először olyan helyzetbe, hogy saját honfitársai ellen vetette be katonáit. Ez a hadsereg funkciójának olyan kiterjesztése volt, amely nem az ország, hanem a fennálló társadalmi rend védelmét szolgálta. Ez azonban Francónak egyáltalán nem esett nehezére. Salvador de Madariaga, a neves író, professzor és diplomata így jellemezte a bányászmozgalmak leverése során tanúsított viselkedését: „Meglátszott, hogy hűvösfejű és fegyvelmezett katona, aki a parancsot szadizmus és különösebb harag nélkül hajtja végre. Az ő számára az asztúriai bányászok nem különböztek a berber hegyi lakóktól, sőt ugyanahhoz a fajtához tartoztak: a lázadók fajtájához.”⁴

A sztrájk letörése és a rend helyreállta után Franco korábbi életvitele két szempontból is mozgalmasabbá vált. Részben azért, mert megbízták a körzet fiatal tisztjeinek képzésével, majd őt magát is két hónapos parancsnoki továbbképzésre vezényelték egy Madrid közeli katonaiskolába. Részben pedig azért, mert 1917 őszén megismerkedett egy jómódú, arisztokrata felmenőkkel is rendelkező helyi család tizenöt éves leányával, Mariá del Carmen Polo y Martínez Valdésszal, a szalézi rend leánykollégiumának növendékével. Carmen nem utasította el a szépreményű fiatal tiszt közeledését, így közel hároméves udvarlás után, 1920 nyarán megtarthatták az eljegyzést.

Néhány hónap múlva következhetett volna maga a házasság, amelyre azonban csak jóval később, 1923 októberében került sor. A családalapítás lehetőségével és a családi fészek melegével szemben Franco ugyanis ismét a háborúskodást részesítette előnyben: 1920 szeptemberében visszatért Marokkóba. Nem tervezett lépésére azért került sor, mert az uralkodó 1920 elején a francia idegenlégió mintájára új gyarmati seregetestet (Tercio de Voluntarios) állított fel, amelynek parancsnoka, az ugyancsak galíciai származású és az úgynevezett afrikanisták közé tartozó Millán Astray alezredes nemcsak a 21 ezer fős alakulat első zászlóaljának parancsnokává kérte fel Francót, hanem általános helyettesévé is. Aki közletről ismerte az ambiciózus fiatal őrnagyot, az nem csodálkozott döntésén. Igazolódott Carmen apjának balsejtelme: „egy toreróhoz adja a leányát”. Amikor

értésült leendő veje döntéséről, rezignáltan így kommentálta: Franco olyan, „mint a vadászkutya, ha meghallja az első lövést, elrohan”.⁵

Amikor 200 önkéntes kíséretében 1920 októberében Franco partra szállt a Gibraltárral szembeni Ceutában, Millan Astray már lefektette a legionáriusok krédójának alapjait: rend és fegyelem, nélkülözés és szenvedés, a harc és a halál vállalása, ám ugyanakkor szolidaritás, barátság, testületi szellem, kiváló élelmezés és a zsold pontos folyósítása. Franco nemcsak egyetértett ezekkel az elvekkkel, hanem ha lehet, még többet követelt embereitől, akik között vasfegyelmet tartott. Bár a szolgálati szabályzat tiltotta a haditörvényszék ítélete nélküli kivégzéseket, amikor egyik katonája kifogásolta a kapott táplálék minőségét, és dühében azt az egyik tisztre öntötte, Franco azonnal kivégzőosztagot állított fel, és az elégedetlenkedő katonát minden formaság mellőzésével, habozás nélkül agyonlövötte. Majd az egész zászlóaljat átmasírozhatta a holttesten. Ugyanez lett a sorsa két rabláson kapott, majd szökni készülő katonájának is. Amikor egyik tisztára kifogásolta eljárását, Franco röviden csak ennyit mondott: „Ha nem cselekednék vaskézrel, rövidesen káosz lenne.”⁶ Katonái ezért rettegték tőle, miközben személyes bátorságáért és pártatlanságáért tisztelték, sőt a maguk módján szerették is.

Az 1920–22-es harcokban a spanyol gyarmati hadsereg súlyos vereségeket szenvedett, és képtelenek bizonyult az Abd el-Krim vezette felkelés leverésére. 1921 szeptemberében a felkelők kikiáltották a független Rif Köztársaságot, amely sikeresen terjesztette ki uralmát újabb és újabb területekre. 1924-re mindössze néhány tengerparti város maradt a spanyolok kezén. A légiósok és személy szerint Franco azonban minden ütközetben helytálltak, és több kisebb, taktikai jellegű győzelmet arattak. Felettesei ezért alezredesi rangra terjesztették fel, amelyeket Franco 1923-ban meg is kapott. Ennél is nagyobb elismerésnek számított, hogy az uralkodó kamarai nemességgel jutalmazta, 1923 nyarán a légió parancsnokává és soron kívül ezredessé nevezte ki, októberi esküvőjén személyes küldöttével képviseltette magát, majd mielőtt Franco visszautazott volna Afrikába, a szokásosnál jóval hosszabb audiencián fogadta. Franco csillaga tehát a marokkói vereség ellenére továbbra is meredeken emelkedett felfelé. Neve egyre többször jelent meg az újságokban, s katonái még dalt is költöttek róla. „*Franco a hős parancsnok az esküvő helyett, / a nászát elhalasztva a harcba sietett...*” – énekeltek. Arca erre az időre kikerekedett, teste megizmosodott, alacsony természetéhez pedig hozzászoktak.⁷

Észak-Marokkó sorsát végül Franciaország döntötte el. Pontosabban Abd el-Krim, aki a spanyolok fölött aratott győzelmektől megittasulva Marokkó francia ellenőrzés alatti részein is terjeszkedni kezdett. Franciaország erre határozott katonai fellépéssel válaszolt, és ebbe Spanyolországot is bevonta. Az összehangolt támadás kulcseleme az alhucemasi partraszállás volt 1925 szeptemberében, amelynek első hullámát Franco vezette a rá jellemző határozottsággal és elszántsággal. A terv kivitelezése nem volt könnyű, mert a parthoz közeli magaslatok nyújtotta fedezékekből a mórok heves ágyú- és géppuskatűzzel fogadták a hajókon érkező spanyol egységeket. Franco azonban nem adta fel; igen jelentős veszteségek árán kétéhes tűzharcban sikerült a part mentén hídfőállásokat kialakítania, és a felkelőket visszavonulásra kényszeríteni. A két tűz közé szorult felkelők napjai ezzel meg voltak számlálva; a Rif Köztársaság 1926 tavaszára összeomlott.

A hadjáratban és különösen a partraszállás során nyújtott teljesítményéért 1926. február 3-án Francót dandártábornokká léptették elő, amihez a francia Becsületrend tisztikeresztje társult. 33 évesen Spanyolország és egyben egész

Európa legfiatalabb és egyik legszebben dekorált – az elmúlt években összesen 13 katonai és polgári érdemrendet, vitézségi keresztet és érdemérmét kapott – tábornoka volt. A spanyol újságok, amelyek napról napra tudósítottak az expedíciós hadsereg előnyomulásáról és győzelmeiről, most címlapon számoltak be az eseményről. Katonai minősítési lapjára pedig ezt jegyezték: „Pozitív nemzeti beállítottságú, és úgy az országnak, mint a hadseregnek bizonyosan nagy előnye származna abból, ha rendkívüli adottságai magasabb beosztásokban kamatozód-nának.” A „magasabb beosztások” első lépcsőfoka a madridi elit hadosztály első dandárjának a parancsnoki posztja lett.⁸

1926-os áthelyezésével Francónak első ízben nyílt alkalma hosszabb madridi tartózkodásra. Feleségével és 1926. szeptember 14-én megszületett kislányával együtt, akit maga az uralkodó tartott a keresztvíz alá, a főváros legelőkelőbb útvonalán, az úgynevezett Castellánán béreltek lakást. Oviedói éveikhez hasonlóan Madridban is sok szabadidővel rendelkezett. Posztjából adódó feladatait a szokásoknak megfelelően beosztott tisztjeire ruházta, s maga csak reprezentatív feladatokat látott el. Szabadidejét részben olvasással, mindenekelőtt katonai ismereteinek az elmélyítésével töltötte, részben társas életet élt. Valószínűleg ekkortájt kezdett kialakulni az a meggyőződése, hogy akár a legmagasabb posztkon is képes lenne hazája szolgálatára.

A Franco család 1927 végéig élvezhette a spanyol *high society* kényelmes fővárosi életét. Az uralkodó és a miniszterelnök, Primo de Rivera bizalmából a tábornok ekkor a katonai hierarchia és a társadalmi ranglétra újabb fokára léphetett: a Zaragozában létrehozott egységes spanyol tisztképző intézet, a Központi Katonai Akadémia parancsnokává nevezték ki. A király és diktátora egyaránt úgy látta, hogy harci tapasztalatai, mentális képességei és nem utolsósorban hazafias elkötelezettsége okán fiatal kora ellenére Franco lehet a leggrátermettebb személy a spanyol hadsereg modern kor kihívásaira megfelelő válaszokat adni képes, technikailag jól felkészített és ugyanakkor a hazája és a fennálló társadalmi rend védelme iránt elkötelezett fiatal tisztikar kinevelésére.

A kadétkok Franco által kidogozott „tűzparancsolata”, amely elvárt magatartásuk alapszabályait rögzítette, nagyban emlékeztetett a marokkói légió krédójára: kötelességtudat, fegyelem, engedmesség, becsület, hazaszeretet, bátorság, önfeláldozás és önmegtartóztatás. A régi tankönyvek egy részét kidobatta, s az elméleti ismeretek helyett a hangsúlyt a terep- és fegyvergyakorlatokra helyezte. Az iskola szervezési elveiről és belső rendjéről többen nyilatkoztak elismerően, köztük André Maginot francia hadügyminiszter. Korszerűségét ugyanakkor vitatták. Európa katonai szakértőinek többsége jól látta, hogy a jövő a páncélosoké és a légierőé. Franco viszont a lovasság fontosságáról volt meggyőződve, és ezért a növendékek lovassági kiképzését forszírozta.⁹

Nem sokkal azután, hogy a Franco család Zaragozába költözött, Spanyolországot is elértek az 1929-ben kezdődő gazdasági válság első hullámai. Ennek következtében újra kiéleződtek a társadalom régi ellentétei, amelyek Primo de Rivera 1930-as bukásához vezettek. A hosszú idő óta 1931. április 12-én először megrendezett községi választásokon a köztársasági blokkban egyesült baloldali erők diadalmaskodtak, amelyek két nap múlva kikiáltották a köztársaságot. XIII. Alfonz és a monarchista politikusok többsége elhagyta az országot. Úgy látszott, hogy a spanyol társadalom többsége a köztársaság és a demokrácia mellé állt. Ez azonban csak látszat volt. Az 1930-as évek elejétől két Spanyolország nézett farkasszemet egymással, és csak idő kérdése volt, hogy mikor ugranak egymás torkának.¹⁰

Bár több főtisztól és tábornoktól eltérően Franco felesküdt a köztársaságra, növekvő bizalmatlansággal és határozott ellenérzésekkel figyelte a fejleményeket. A kibontakozó új renddel szembeni ellenérzései különösen megerősödtek azután, hogy antimilitarista politikájának részeként 1931. június 29-én a kormány a zaragozai katonai akadémiát is megszüntette. Búcsúbeszédében, melyet kadétjaihoz intézett, Franco elég félreérthetetlenül érzékeltette véleményét a kialakult állapotokról. Vannak helyzetek – mondotta –, amikor a parancs „önkényességet” vagy „tévedést” hordoz, s ilyen esetekben érthető, ha „a szívnek titokban a lázadás kísértésével kell megküzdenie”. Beszédéért Manuel Azaña y Díaz miniszterelnök figyelmeztetésben részesítette, és előbb Oviedóba, majd a galíciai La Coruñába vezényelte.¹¹

Miközben Franco Galíciában hallgatta a tenger morajlását, a baloldali Azaña-kormány egymás után bocsátotta ki az ország gyökeres átalakítását célzó demokratikus rendeleteit. Ezek az intézkedések és az egész országon eluralkodó egyházellenes atrocitások a régi – a köztársaságiak által feketének nevezett – Spanyolország minden számottevő politikai irányzatát egységfrontba tömörítették, és ellenállásra ösztönözték. A csendőrség és egyes katonai egységek 1932 augusztusában megpróbálták átvenni a hatalmat, ám a munkásság általános sztrájkja és a köztársasághoz hű fegyveres erők megghiúsították a puccskísérletet. Bár felkérték rá, Franco nem csatlakozott a puccsistákhoz. Passzivitásával javította kormányzati megítélését, ám a személyét övező bizalmatlanságot korántsem oszlatta el teljesen. 1933 februárjában Azaña miniszterelnök ezért úgy honorálta magatartását, hogy rangjánál magasabb beosztásba helyezte, ám egyben a félszigetről is eltávolította: a Baleár-szigetek katonai parancsnokává nevezte ki Palma de Mallorca székhellyel. „Ott minden kísértéstől távolabb lesz” – indokolta döntését.¹²

Franco száműzetése nem tartott soká. Az 1933. októberi választásokon a szétforgácsolódott baloldallal szemben a szövetségre lépett jobboldali pártok nyertek. Az új kormány Francót hadosztálytábornokká, vagyis vezérőrnaggyá léptette elő, és a jobboldali fordulat elleni zavargások és munkásmegmozdulások letörésével bízta meg. Ez Francóra szabott feladat volt. 1934 októberében személyesen irányította az asztúriai bányászfelkelés leverését. A Marokkóból ide vezényelt légiósokkal és mór rohamosztagosokkal szemben, akik ugyanolyan kegyetlenséggel léptek fel, mint néhány évvel korábban az afrikai harcokban, a bányászoknak semmi esélye sem volt. Az elvonuló katonák mintegy ezer holttestet hagytak maguk mögött, miközben a kormányerők csak ötven embert vesztek. „Afrika hőse” mellett Franco ezt követően kezdett a jobboldal szemében az ország megmentőjévé válni. A kormány, amelytől újabb magas katonai kitüntetést kapott, 1935 februárjában a marokkói hadsereg főparancsnokává nevezte ki. Alig érkezett azonban meg régi-új állomáshelyére, 1935 májusában a kormány máris visszahívta, és a legmagasabb katonai poszt ellátásával bízta meg: az egész hadsereg vezérkari főnökévé nevezte ki.

Franco nagy energiával látott hozzá új és felelősségteljes beosztásának ellátásához. A baloldali Azaña-kormány antimilitarista intézkedéseinek többségét érvénytelenítette, és a kulcspozíciókba konzervatív-nemzeti beállítottságú tábornokokat helyezett. Törekedett a hadsereg megrendült tekintélyének a helyreállítására; a laktanyákban eluralkodott lazaságokat szigorúan büntette, és jóval nagyobb hangsúlyt helyezett az újonnan behívott sorkatonák kiképzésére. Tudta, hogy a hadsereg felszerelése és fegyverzete egyaránt korszerűsítésre szorul, ám

a szükséges pénzüsszegek híján e téren csak keveset tehetett. Pozíciójából adódóan számos alkalommal találkozott a politikai és a szellemi elit vezető képviselőivel, akik közül elsősorban a kormány kulturális minisztere, Salvador de Madariaga hatott rá. Madariaga ekkortájt megjelent könyvének (*Anarquíja o jerarquíja*) központi gondolata a pártelvű parlamentarizmus felváltása vagy kombinálása volt a testületi elvvel, amelyet Mussolini Olaszországában és a szomszédos Portugáliában már alkalmaztak is. Franco ebben mintegy saját, évek óta körvonalazódó antiparlamentáris és tekintélyelvű kormányzati eszményének az igazolását látta. Másik, intellektusát kimutathatóan befolyásoló személy újdonsült sógora, Ramón Serrano Suñer, a jezsuita neveltetésben részesült fiatal, ám máris neves jogász és államügyész volt, aki az 1930-as évek elején megszerveződött, radikálisan jobboldali és antiliberalis Falange alapítói és ideológusai közé tartozott. A párt jelképei, a járom és a kötegebe fogott nyílveszők arra utaltak, hogy a 19. század gyűlölt eszméinek, a liberalizmusnak és a szabadkőművességnek, a materializmusnak és a marxizmusnak, a szabadosságnak és a dekadenciának a kiirtásához és a szociálisan igazságos társadalmi viszonyok megteremtéséhez erős és autoriter, az ellenség megsemmisítését bátran felvállaló államra van szükség.¹³

Franco vezérkari főnöksége kevesebb mint egy évig tartott. Az 1936. februári választásokon ugyanis újból a népfronteszmé jegyében egységbe tömörült baloldal szerzett többséget, s az újjáalakult Azaña-kormány ismét eltávolította a félszigetről. Ezúttal a Kanári-szigetek katonai főparancsnokává nevezték ki. Más konzervatív beállítottságú táborno­kok hasonlóképpen jártak. Az országban eközben újra kezdődtek az egyházellenes megmozdulások, a sztrájkok és az önkényes földfoglalások. Néhol egész falvak ütköztek meg a csendőrséggel.¹⁴

A féltreállított jobboldali táborno­kok válasza nem váratott sokáig magára. Hamarosan újabb kormányellenes összeesküvés kezdődött, amelyben Francónak is kulcsszerepet szántak. A terv szerint a marokkói csapatok élére kellett volna állnia. A családjával együtt Tenerifén berendezkedett táborno­k némi habozás után csatlakozott az összeesküvőkhöz. Miután családját egy Le Havre-ba tartó német hajón biztonságba helyezte, Agadir és Casablanca érintésével 18-án éjszaka Tetuanba repült.¹⁵ A tenerifei rádióban közben beolvasták szövegét, melyben „irgalom nélküli háborút” hirdetett „a politikát kizsákmányolásra használók, a becsületes munkást rászédők, a külföldiek és kiszolgálóik ellen, akik nyíltan vagy magukat álcázva Spanyolország lerombolására törekednek”. Ezzel szemben „igazságot és törvény előtti egyenlőséget” ígért mindenkinek, „békét és szeretetet a spanyolok között”, valamint „szabadságot és testvériséget a szabadosság és tiránia helyett”. „Mindenkinek munkát. Szociális igazságot, gyűlölet és erőszak nélkül, a gazdagság egyenlő és progresszív elosztását a spanyol gazdaság lerombolása és veszélyeztetése nélkül.”¹⁶

Az újabb államcsíny annyiban sikerült, hogy a hadsereg jelentős része azonnal a felkelők mellé állt. Nem sikerült viszont annyiban, hogy a köztársasághoz hű fegyveres erők és a civil lakosság egy részének ellenállása megakadályozta a kormányzati hatalom átvételét és az ország egészének birtokbavételét. A hatalomátvételi kísérlet így néhány nap alatt véres polgárháborúvá alakult, amely egészen 1938-ig tartott. A táborno­kok közül Franco viszonylag gyorsan, már 1936 őszére vezérszerepre tett szert. Szeptember folyamán tisztársai az egész nemzeti hadsereg fővezérévé, majd a háború időtartamára az ország teljhatalommal felruházott ideiglenes államfőjévé választották. Az ideiglenességre vonatko-

zó megszorítás azonban az idő múlásával egyre inkább feledésbe merült, s Francót kezdték nemcsak generalisszimónak, hanem a középkori spanyol hadvezérek szokásos nevét kölcsönözve, ám valójában Hitler és Mussolini megszólitásához (Führer, illetve Duce) hasonlóan Caudillónak nevezni. Az *Ein Volk, ein Reich, ein Führer* mintájára a felkelők által ellenőrzött területeken az újságok ettől kezdve az *Una Patria, Un Estado, Un Caudillo* fejléccel jelentek meg, s október 1-jei ünnepélyes burgosi beiktatásán Franco már arról beszélt, hogy az új spanyol állam- és kormányzati rendszernek a „totalitáriánus koncepcióra” kell épülnie. A magát egyre inkább Isten küldöttének és Spanyolország megmentőjének, harcát pedig a gonosz elleni keresztes háborúnak tekintő, 43 éves tábornok 39 éves diktatúrája 1936. október 1-jén elkezdődött.¹⁷

A közel hároméves polgárháború iszonyatos anyagi és főleg emberveszteséggel járt. A Madridba 1938. március 28-án bevonuló nacionalisták romba dönt házakkal, üres és betört ablakú, homozsákokkal védett üzletekkel, találkozottak. A katalán főváros, Barcelona ugyanilyen képet mutatott. Az emberi áldozatok mértéke ugyancsak felülmúlt minden képzeletet. A háború alatti harcokban összesen mintegy 150 ezren estek el, nagyjából egyenlő arányban mindkét oldalon. Ezt megközelítette a megtorlások során kivégzettek száma, összesen közel 110 ezer fő, amelyből a nemzeti erők számlájára 72-73, a köztársaságiak terhére pedig 35-36 ezer fő írható. A „vörös Spanyolország” elsősorban a papokat üldözte, akik közül csaknem 8 ezret – köztük 12 püspököt, 283 apácát és 192 szerzetest – öltek meg, míg a „fekete Spanyolország” elsődleges céltáblái a világi értelmiségiek, egyetemi tanárok, tanítók és művészek – köztük Federico Garcia Lorca – voltak. Az ő számuk ugyancsak 10 ezerhez közelített. A harcokban elesett civilekkel (mintegy 15 ezer fő) együtt a háború közvetlen áldozatainak a száma összesen tehát mintegy 268-270 ezerre tehető. Az élelemhiány és alultápláltság miatt, továbbá a különböző betegségekben elhalálozottakkal (160 ezer fő) együtt a három év demográfia vesztesége így megközelítette a félmilliót, vagyis a 25 milliós összlakosság 2%-át. S ehhez még hozzá kell venni azt a mintegy félmillió köztársaságit, akik – főleg Katalóniából és Baszkföldről – a bosszú elől külföldre, elsősorban Franciaországba menekültek. Többségük – vállalva a felelősségre vonás következményeit – egy-két év után hazatért, ám 162 ezren tartósan külföldön maradtak.¹⁸

A Franco vezette diktatúra politikai és jogi kereteinek a kialakítása az egy pártrendszer bevezetésével kezdődött. A fasiszta falangisták és a konzervatív, tradicionalista monarchisták egyik csoportjának (karlisták) egyesítésével 1937. április 19-én megalakult a Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensivas Nacional Sindicalista (FET y de las JONS), amelyhez a következő hetekben más polgári pártok, köztük a monarchisták másik, úgynevezett alfonszista csoportja is csatlakozott. A többi szervezetet Franco betiltotta, s aki tiltakozni merészelt, azokat egyszerűen letartóztatta, és vagy kivégeztette, vagy börtönbüntetésre íteltette őket. A Nemzeti Mozgalomnak is nevezett új párt élén egy koalíciós jellegű nemzeti tanács állt, valódi vezetője, pontosabban vezére (Jefe Nacional) azonban Franco volt, aki a szervezet alapszabálya szerint „minden hatalmat birtokolt”, s tetteiért csak „Istennek és a történelemnek tartozott felelősséggel”. A pártalakítás heteiben adott nyilatkozataiban Franco megerősítette, hogy célja az olasz és a portugál modellt követő „totalitáriánus állam”, kombinálva a spanyol történelem hasonló államjogi előzményeivel.¹⁹

Az új rendszer jövője szempontjából rendkívül fontos volt, hogy Franco a katolikus egyház bizalmát is bírta. 1937. július 1-jei kollektív levelükben a spanyol püspökök feltétlen támogatásukról biztosították a még harcoló tábornokot, és sok szerencsét kívántak „keresztes hadjáratának” sikeres véghezviteléhez. Ehhez járult a Vatikán elismerése, amit a pápai követ októberi megérkezése tett egyértelművé.²⁰ 1937 végére Franco mögött állt a hadsereg, a jobboldal minden irányzata és a velük évszázadok óta összefonódott katolikus egyház. 1938. január 31-én ezek után került sor egy koalíciós jellegű kormány felállítására. Miniszterelnökként ennek vezetője ugyancsak Franco, egyik kulcsfigurája pedig sógora, Serano Suñer lett.

A kormányalakítással párhuzamosan kezdetét vette egy olyan szimbolikus politika, amely minden elképzelhető eszközzel Franco kultuszának a kialakítására és propagálására törekedett. Arcképét nemcsak a közhivatalokban függesztették ki, ami az államfőknek a monarchiákban és a köztársaságokban is kijárt, hanem a kórházakban, iskolákban, szállodákban, éttermekben és filmszínházakban is. Fényképe gyakran díszítette az újságok és a magazinok címdalait, és azok a milliók, akik levelet vagy képeslapot küldtek és kaptak, úgyszintén találkoztak vele, mert a postabélyegek különböző színű portréit ábrázolták. 1946-tól a fémpénzokről és az 500 pesetas bankjegyekről is ő – „Francisco Franco, Isten kegyelméből Spanyolország vezére” – nézett honfitársaiba. A mozikban minden film előtt híradókat vetítettek, amelyek főszereplője ugyancsak a Caudillo volt, aki fogadta a külföldi diplomatákat, felavatott új építményeket, megnyitott különböző eseményeket, és meglátogatta a vidéki tartományi központokat, ahol a kirendelt tömegek lelkesen éljeneztek. Nem akadt nagyobb település az országban, amelynek főutcáját és főterét ne róla nevezték volna el.

Rezidenciáját az Escorial felé vezető országút mentén, Madridtól néhány kilométerre fekvő, reneszánsz stílusban épült kétszintes El Pardo palotában rendezte be, amelyet a spanyol uralkodók évszázadokon át vadászkastélyként használtak. A kastélyhoz 15 ezer hektáros (80 km kerületű) vadaskert tartozott erdőkkel, ligetekkel, dombokkal és kis tavakkal. Ebben Franco kedvére hódolhatott sportszenvedélyének, a lovaglásnak, és az utóbbi években megszeretett két másik individuális kikapcsolódási tevékenységnek: a vadászatnak és a horgászatnak. A háromtagú család, amelyhez idővel egyik-másik közeli rokon is csatlakozott, a tágas földszinti lakosztályokban rendezkedett be, amelyekhez saját kápolna és színház, illetve mozi is tartozott. Eltekintve a nyaraktól, melyek jó részét egy ajándékba kapott galíciai kastélyban töltötte, Franco ettől kezdve mindvégig itt lakott és dolgozott. Biztonságáról speciális alakulatok, köztük régi mór gárdájának katonái gondoskodtak.²¹

Amikorra a Franco család az El Pardóban berendezkedett, javában tartott a II. világháború. A Caudillo és kormánya az első hónapokban semlegességre törekedett. Ezt nemcsak óvatosságból és a feldúlt ország korlátozott teherbírása miatt tette, hanem azért is, mert a Molotov–Ribbentrop-paktum és a katolikus Lengyelország közös lerohanása az egész spanyol jobboldal megrökönyödését váltotta ki. Hitler, akinek a képe Mussoliniéval együtt évek óta Franco íróasztalát díszítette, azzal az állammal fogott össze, amely a Caudillo szemében a legfőbb gonoszt testesítette meg, és amelynek a beavatkozása a polgárháborúba oly nehézzé tette győzelmét.

A Szovjetunió elleni hadjárat megindulása 1941 júniusában azonban új helyzetet teremtett. Németország most az ellen az állam ellen viselt hadat, amelyet

Franco az emberiség fő ellenségének tartott. Ezért nem ellenezte, hogy a falangisták azonnal irodákat állítsanak fel a keleti frontra küldendő önkéntesek toborzása céljából, és hozzájárult ahhoz is, hogy a 18 ezer fős „kék hadosztály” tisztjei és altisztjei, valamint legénységének egy része is a hadsereg hivatásos állományából kerüljenek ki. Suñer ezekben a napokban harsogta el híres beszédét arról, hogy „a történelem és Európa jövője Oroszország megsemmisítését követeli”. Franco ugyanekkor felállította a „két háború” elméletét. Eszerint a világban 1941 nyarától kettős harc zajlik: az egyik, amelyet sürgősen be kellene fejezni, a civilizált nemzetek között, a másik pedig az európai civilizáció és a bolsevizmus között. Az elsőben Spanyolország semleges, a másodikban viszont teljes erejével Németország és az általa indított „új kereszties háború” mellett áll. Hadüzenetre azonban ennek ellenére sem ragadtatta magát, s ilyen nyilatkozatot a Szovjetunió sem tett.²²

Az Egyesült Államok 1941. decemberi hadba lépése, a német előnyomulás lefékeződése a keleti fronton, majd a nyugati szövetések 1942. novemberi partraszállása Észak-Afrikában igazolták Franco óvatosságát, és a szigorú semlegességhez való visszatérésre ösztönözték. 1942. december 3-án a legnagyobb határozottsággal közölte Ribbentropmal, hogy Spanyolország sem most, sem később nem fog belépni a háborúba. Ezzel egy időben hazahívta a kék hadosztály parancsnokát, majd 1943 októberében – Hitler óhaja ellenére – magát a hadosztályt is. Annak érdekében, hogy alkotmányos látszatot kölcsönözzön rendszerének, 1943-ban újjá szervezte és hatalomra kerülése óta először összehívta a spanyol törvényhozó testületet, a Cortezt. Tekintettel azonban arra, hogy a korporatív jellegű testület közel harmadát az általa irányított FET y de las Jons Nemzeti Tanácsa, egy tizedét pedig közvetlenül ő maga jelölte, hatalmát veszélyeztető valódi ellensúlytól továbbra sem kellett tartania. 1944 májusában bezáratta a tangeri német konzulátust, augusztusban visszahívta vichyi nagykövetét, majd novemberben – a németek erős rosszallását kiváltva – elismerte De Gaulle ideiglenes londoni kormányát. A háború utolsó napjaiban megszüntette a felemelt karral való kötelező köszönést a hivatalokban, és ettől kezdve nem játszották a rádióban a hírek előtt addig mindig elhangzó, *Arccal a nap felé* című falangista himnuszt. Vagyis megkezdte az igazodást a leendő győztesekhez, elsősorban Nagy-Britanniához, amelynek miniszterelnökével, Churchill-lel kölcsönösen becsülték egymást.²³

Franco nemcsak a háború és a külpolitika, hanem a zsidóüldözés és a „végső megoldás” tekintetében sem igazodott Hitlerhez. Bár egy-egy beszédében találhatóak a zsidókra vonatkozó negatív utalások, a kor mércéjével mérve ezek egyáltalán nem tekinthetők antiszemita kirohanásoknak. Kormányzása alatt egyetlen zsidóellenes intézkedést sem hoztak, és a hadseregében szolgáló zsidó tiszteket semmiféle diszkrimináció nem érte. A rendszer politikai ellenzékével szembeni represszió viszont folytatódott, és irtózatos méreteket öltött.

A tisztogatás elsődleges célpontjai a polgárháború befejezésekor fogságba esett köztársasági katonák voltak. A mintegy 400 ezer főt előbb koncentrációs táborokban helyezték el, majd „átvilágításuk” után hozzávetőlegesen 150 ezer főt börtönbe zártak. A politikai foglyok száma ezzel 1939 végére 270 ezerre nőtt. A börtönviszonyok miatt közülük sokan – egyes becslések szerint közel 200 ezren – meghaltak, néhány ezren pedig amnesztiával szabadultak. A politikai okokból fogva tartottak száma mindazonáltal még 1945-ben is megközelítette a félszáz ezret. 1940 és 1959 között főleg az ő verejtékükből – és részben életük árán – épült fel az az Escorialhoz közeli gigantikus emlékhely (Elesettek Völgye),

amelynek hegyoldalba vájt temploma nagyobb a római Szent Péter-bazilikánál, s amelyet a hegy oromzatán elhelyezett 152 méter magas kereszt díszít. (A létesítmény mai értéke mintegy 330 millió euró.)²⁴

A tengelytől távolodó és a nyugati szövetségesek felé kacsingató, 1942 utáni külpolitikája ellenére Franco háború utáni megítélése a győztesek körében kifejezetten ellenséges volt. Úgy tekintettek rá, mint Európa utolsó fasiszta diktátorára, amit számos módon és alkalommal kifejezésre juttattak. 1945. június 15-én az ENSZ alapító tagállamai a mexikói delegáció javaslatát elfogadva kimondták, hogy Spanyolország nem lehet a szervezet tagja. A portugáliai Estorilban tartózkodó trónörökös, Don Juan nyíltan követelte Franco távozását és a monarchia restaurálását, amihez 1946 februárjában 458 neves hazai híve – köztük több tábornok is – csatlakozott.²⁵

Francónak azonban eszébe sem jutott a lemondás vagy a menekülés. Madridban és másutt hatalmas tömeggyűléseket szerveztetett, amelyek résztvevői „Az ENSZ tervez, Isten végez!”, „Franco igen, kommunizmus nem!” „Szabad választásokat Oroszországban” és persze „Éljen Franco!” feliratú transzparenszekkel vonultak el vezérük előtt, aki biztosította őket, hogy az ENSZ delegátusai nem nemzeteik őszinte akarát képviselik, hanem a világalomra törő szabadkőművesek és kommunisták ügynökei, akik „büntetlenségükkel visszaélve sértegetnek minket”.²⁶ A sajtó ugyanakkor a korábbiaknál is nagyobb hódolattal magasztalta és építette tovább kultuszát. A nemzeti mozgalom hivatalos lapja, az *Arriba* Nagy Sándornál és Julius Cézárnál is nagyobb hadvezérként dicsőítette, és azt állította, hogy Franco „Isten küldötte, aki mindig a kritikus pillanatokban tűnik fel, és veri le ellenségeit”. Egy személyben Caudillo, uralkodó, fejedelem és hadúr, s mindez egyedülálló képességei okán.²⁷

Franco és rendszerének nemzetközi elszigeteltsége az 1950-es évek elejéig tartott. Az 1949 áprilisában megalakult NATO-ba Spanyolországot még nem hívták meg, az ENSZ 1950. őszi ülészakán azonban a tagállamok többsége már az 1946-os szankciók feloldása mellett szavazott. 1950 telén pedig, amikor a rossz termés miatt a spanyolok százezrei éheztek, az Egyesült Államok 62 millió dolláros élelmiszersegélyt nyújtott az országnak. E döntések háttérében azok az 1949–50-es világpolitikai fejlemények – a Szovjetunió atomhatalommá válása, a Kínai Népköztársaság kikiáltása és szövetsége e Szovjetunióval, a KGST megalakulása, a koreai háború és a két német állam létrejötte – álltak, amelyek igazolták Franco (és Churchill) prognózisait a Szovjetunió expanzív törekvéseiről és a kommunizmus világméretű terjedéséről. Az Egyesült Államok Nemzetbiztonsági Tanácsának 1949. októberi határozata a kommunista rendszerek felszámolásának stratégiai célként való elfogadásáról és a NATO főparancsnokának, Eisenhower tábornoknak az 1950. szeptember 6-ai bejelentése a „szabadság keresztes hadjáratáról” és a „vasfüggöny eltüntetéséről” logikusan vont a maga után Spanyolország helyének és szerepének újragondolását a bipoláris alaku-
ló új világrendben.²⁸

Ezek a világpolitikai megfontolások felülírták a Franco rendszerével szemben addig hangoztatott nyugati kritikákat, és lehetővé tették Spanyolország integrálódását a nemzetközi szervezetekbe. 1951-ben felvették az Egészségügyi Világszervezetbe, 1952-ben az UNESCO-ba, 1953-ban a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetbe, majd 1955-en magába az ENSZ-be is. Ennél is fontosabb volt az Egyesült Államokkal kialakított, bilaterális alapokon nyugvó szövetségesi kapcsolat, amely hosszas tárgyalások után 1953-ban öltött formát. A három ekkor

aláírt egyezmény kölcsönös védelmi együttműködést írt elő, amelyek keretében amerikai segítséggel megkezdődött a spanyol légierő, haditengerészet és páncélos fegyvernem régóta esedékes korszerűsítése, valamint a spanyol tisztikar „átnevelése”. A katonai együttműködés részeként az amerikai hadsereg három légi bázist létesíthetett a félszigeten, és tengeralattjárói a Cádiz környéki déli partok mentén állomásozhattak. A két katonai egyezményhez egy gazdasági társult, amelynek értelmében az Egyesült Államok 226 millió dolláros kölcsönrel – majd a következő 10 évben több mint másfél milliárddal – segítette a spanyol gazdaság talpra állását. Ezekkel az egyezményekkel – bár a NATO-nak csak 1982-ben lett tagja – Spanyolország egyértelműen a szovjetellenes nyugati védelem egyik láncszemévé vált, s Francót nem minden alap nélkül kezdték a „Nyugat őrszemének” nevezni. Franco partnerként való elfogadására Eisenhower elnök 1959-es madridi látogatása tette fel a koronát.²⁹

A külpolitikai sikerekhez és a viszonylagos belpolitikai stabilitáshoz képest jóval kudarcosabban alakult Franco gazdaságpolitikája, amelynek két kulcseleme volt: autarkia és állami irányítás. Mint általában a katonák, ő is úgy gondolta, hogy a gazdaságban is a fegyelem és az irányítás a döntő, nem pedig a kereslet-kínálat mechanizmusai. Különösen rosszul teljesített a mezőgazdaság, amely az 1938-as 4,3 millió tonnás gabonatermés helyett még 1955-ben is csak 4 millió tonnát produkált, miközben a marhák és a juhok száma sem érte el a polgárháború előttiit. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem értéke csak 1955-től haladta meg az 1929-es szintet, s az állandó élelmiszerhiány miatt a jegyrendszer csak 1953-ban szűnt meg. Az 1950-es évek közepétől azonban nemzetközi mércével mérve is gyors fel lendülés kezdődött. Ennek három oka volt: az amerikai tőkeinjekciók és az őket követő külföldi beruházások; az 1959-es liberális gazdasági reform, amelynek bevezetésére a polgárháború után felnőtt fiatal közgazdász és technokrata nemzedék vette rá a Caudillót különböző nemzetközi szervezetek (Nemzetközi Valutaalap, Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet) támogatásával; és végül a nyugat-európai pénztárcákhoz mérve rendkívül olcsó spanyol tengerpart és szigetek. Az 1950-es évek közepétől ezeket valósággal ellepték a külföldi turisták, akiknek a száma 1955 és 1965 között 1, 4 millióról 17,2 millióra, 1975-re pedig 30 millióra emelkedett. Mindennek az lett a következménye, hogy az egy főre jutó nemzeti jövedelem 1955 és 1965 között majdnem megduplázódott, 1955 és 1975 között pedig éppen megháromszorozódott. A fejenkénti spanyol nemzeti jövedelem 1975-ben (8 346 1990-es nemzetközi dollár) meghaladta a portugáliait, a görögországit, valamint az írországit, és a 29 szovjet blokkon kívüli európai ország 72%-át érte el.³⁰ Ennek alapján hitelt adhatunk azoknak a feltételezéseknek, amelyek szerint az 1960-as években Franco egy teljesen szabad és demokratikus választásokon is megszerezte volna a szavazatok 60–70%-át.³¹

Ez annál is inkább valószínűsíthető, mert belpolitikai téren folytatódott a rendszer liberális színezetű átfestése. A szaporodó munkásmegmozdulásokra adott válaszként Munkás Szent József ünnepeként 1959-ben munkaszüneti nappá minősítették május 1-jét. 1966-ban Franco javaslatára olyan új államtvényt fogadtak el a honatyák, amely növelte a Cortez választott tagjainak a számát és elnökségének kompetenciáját. Ugyanebben az évben új sajtótörvény jelent meg, amely eltörölte az előzetes cenzúrát, és deklarálta a szabad véleménynyilvánítás jogát. A spanyol sajtó ezt követően – a különböző megszorítások ellenére – kétségkívül nyitottabbá és hírszolgálatá teljesebbé vált. 1969-ben elévültek a polgárháború idején elkövetett bűncselekmények, valamint az an-

nak minősített politikai tettek, és lehetővé vált a Szovjetunióban élő politikai emigránsok hazatérése.

A diktatúra alapjai mindazonáltal megmaradtak. Az 1966-os államtörvény kimondta, hogy az államfő, aki „egész életére” gyakorolja funkcióját, „Isten küldöttként” minden és mindenki fölött áll. A meglévő egyetlen párton kívül új továbbra sem alakulhatott, sőt civil egyesület sem. „Amíg én élek – jelentette ki az 1970-es évek elején Franco – nem lesznek egyesületek, és mindent meg fogok tenni, hogy azután se legyenek. Politikai pártok lennének belőlük.” „A Jó harca a Rossz ellen – fejtegette máskor – nem fejeződött be, bármily nagy is volt a Győzelem. Gyermekes dolog lenne, ha azt hinnünk, hogy az Ördög megadja magát.” Bizonyos mértékű pragmatizmusa ellenére alapvetően tehát továbbra is régi ideológiai berögződései vezették, s a két Spanyolország doktrínáját távolról sem adta fel. Ezért, ha szükségét látta, továbbra is a régi keménységgel lépett fel minden veszélyesnek ítélt ellenzéki megmozdulással szemben. 1962 és 1975 között például kilenc alkalommal vezetett be rendkívüli állapotot, amely megkönnyítette szigorú ítéletek hozatalát.³²

A különböző jellegű és célú társadalmi és politikai mozgásokat, amelyek a rendszer alapjait veszélyeztették, mindazonáltal többé nem lehetett elfojtani. Az 1960-as évekre felnőtt egy olyan új generáció, amelyet már nem az 1930-as évek szempontjai és székértábor-logikája, hanem a modernizációhoz fűződő érdekei mozgattak. A tradicionális agrárvidékek részben elnéptelenedtek, részben korszerűsödtek. A patriarchális családmodell felbomlott, a motorizáció és a televízió a szabadidő-eltöltés új és szekularizált formáit terjesztette el, és korábban elképzelhetetlen mértékben kiszélesítette az emberekhez eljutó információk körét. Azt például, hogy a spanyol tengerparton kihívó bikiniben vagy toplessben napozó külföldi nyaralókat a spanyol csendőrség kitartóan zaklatta, nemcsak az érintettek tartották nevetségesnek, hanem a spanyolok többsége is. A rendszer által preferált tradicionális értékek kizárólagosságát elsősorban az egyetemi ifjúság és a fiatal értelmiség vonta kétségbe, akiknek világra nyitott és szekuláris szemléletével Francónak saját családján belül is szembesülnie kellett. Imádott leánya 1950-ben ugyanis egy olyan magas, karcsú és sportos megjelenésű világhíhoz ment feleségül, aki bár grófnak született, kenyerét szívsebészként kereste, és feltűnő érdeklődést mutatott az anyagi javak iránt. Az akkori madridi *bon mot* szerint „a leányzó férjet akart, az anyja márkit, a márki pénzt, így most mind a hárman boldog”.³³

A társadalmilag és politikailag új helyzetben feléledtek a régi nemzetiségi törekvések is. A terrorakciói alapján hírhedtté vált ETA (Euskadi Ta Askatasuna, vagyis Baszkföld és Szabadság) 1959-ben, az inkább politikai eszközökkel küzdő Szabad Katalán Gyűlés, a tartomány későbbi autonóm parlamentjének csírája, 1971-ben alakult. A baszk autonómiáért harcolók közül az 1960-as évek második és az 1970-es évek első felében több mint tízezret tartóztattak le, és évente több százat ítélték börtönbüntetésre. A marxista-anarchista beállítottságú baszk nemzeti mozgalmat mindazonáltal nem sikerült elfojtani.

A régi múltra visszatekintő nemzetiségi, köztársasági és baloldali, valamint monarchista jellegű szervezkedések mellett az 1960-as években nem várt helyről, a katolikus egyház részéről is kritika érte Franco rendszerét. Ennek hátterében az az új egyházi irányvonal állt, amely a belső megújulás és a szociális igazságosság mellett a társadalommal való állandó párbeszédre, valamint az emberi és politikai jogok védelmére, illetve az államügyekben való állampolgári részvé-

telre is nagyobb hangsúlyt helyezett. Ez tükröződött az 1962 és 1965 közötti II. vatikáni zsinat határozataiban, s mindenekelőtt a szentatya 1963-as *Pacem in Terris* kezdetű enciklikájában. Az új szemlélet az időközben ugyancsak megfiatalodott spanyol egyházat sem hagyta érintetlenül. A híres monserrati bencés kolostor apátjának 1963. novemberi sajtónyilatkozata, amely a párizsi *Le Monde*-ban jelent meg, bombaként robbant. „Spanyolország – nyilatkozta ebben a katalóniai rendház vezetője – két részre oszlik. Nem huszonöt esztendőnyi béke van mögöttünk, csupán huszonöt esztendőnyi győzelem. A győzők – beleértve az egyházat is – semmit sem tettek, hogy ezt a megoszlást megszüntessék. Ez az egyik legsiralmasabb kudarca egy olyan rezsimnek, amely kereszténynek mondja magát, de amelynek állama nem engedelmeskedik a keresztény alapelveknek.”³⁴

Auréli Escarré nyilatkozata valóságos lavinát indított el. Bár ő maga 1965-ben kénytelen volt elhagyni Spanyolországot, az egyházi vezetés és a rendszer bírálatahoz egyre több pap csatlakozott. Elsősorban katalánok és baszkok, de mellettük egyre többen más tartományokból is. Ez vezetett oda, hogy 1971-ben végül maga a püspöki kar is formális önbírálatot gyakorolt a polgárháború alatti részrehajló magatartásáért, és azért, hogy sem akkor, sem később nem szolgálta megfelelően az ország megosztott népe közötti megbékélés ügyét. Francót azonban legfőbb addigi ideológiai támaszának kritikája sem rendítette meg abbéli hitében, hogy az általa létrehozott diktatórikus politikai rendszer („organikus demokrácia”) magasabb rendű a nyugat-európai liberális demokráciáknál, hatékonyabb védelmet biztosít a világméretű szabadkőműves-kommunista törekvésekkel szemben, és Spanyolország fejlődése szempontjából is üdvösebb. Az 1960-as évek közepétől a kereszténydemokrácia olykor a liberalizmussal, szabadkőművességgel és a kommunizmussal együtt szitokszóként jelent meg beszédeiben, s a kormányközeli sajtótermékekben egyre gyakrabban lehetett olvasni az egyházi hierarchia, sőt a Vatikán elleni bírálatokat.³⁵

A különböző ellenzéki erők többször megkíséreltek a Franco-rendszer alternatívájaként fellépni, és nemzetközi támogatással hatalomra jutni. Franco szemében legveszélyesebbnek a monarchisták tűntek. 1968-ban ezért nyilvánvalóvá tette, hogy a felügyelete alatt iskolázott és az államügyekbe fokozatosan bevont Juan Carlost szeretné utódjának. Javaslatát a Cortez 1969. július 21-én 491 szavazattal 19 ellenében és 9 tartózkodás mellett fogadta el. A herceg, aki ekkor volt 30 éves, ettől kezdve gyakran mutatkozott a Caudillo oldalán, akit az 1970-es évek elejére nemcsak a szocialisták, hanem a szovjet típusú kommunizmus modelljétől eltávolodó és a liberális demokrácia játékszabályait magukévá tevő kommunisták (eurokommunizmus) is elfogadtak a Franco rendszerét felváltani hivatott alkotmányos monarchia uralkodójának.³⁶

Az utódkijelölést nemcsak a politikai helyzet, hanem a Caudillo egészségi állapota is indokoltta. A hatalomra kerülését követő első három évtizedben Franco szervezte az idegi és a fizikai megterhelést egyaránt jól tűrte. 1974 júliusától azonban – különböző betegségekkel – többnyire már kórházban ápolták. 1975. október 15-én szenvedte el az első szívinfarktust, majd a következő egy hónapban még kettőt. Juan Carlostól, aki ezekben a hetekben rendszeresen látogatta, egyetlen dolgot kért: Spanyolország egységének a megőrzését. Szíve november 20-án hajnalban szűnt meg dobogni. A spanyol néphez intézett utolsó kiáltványában mindenkitől bocsánatot kért, és ő is megbocsátott mindazoknak, akik őt ellenségüknek tartották. Hozzátette azonban: ez utóbbiak nem egyszerű-

en az ő, hanem Spanyolország ellenségei is voltak, amelyet „az utolsó pillanatig szeretett, és amelyet ígéretéhez híven az utolsó lehetéig szolgált”.³⁷

■ JEGYZETEK

1. Bartolomé Benassa: *Franco*. Perrin, Paris, 2002. 21–33.
2. Paul Preston: *Franco. A Biography*. Fontana Press, London, 1995. 13–15.
3. Stanley G. Payne – Jesús Palacios: *Franco. A Personal and Political Biography*. The University of Wisconsin Press, Madison, 2014. 23–30.
4. Idézi Gömöri Endre: *Franco bomló öröksége*. Kossuth Kiadó, Bp., 1975. 12.
5. Harsányi Iván: *Francisco Franco Bahamonde*. In: Ormos Mária – Harsányi Iván: *Mussolini – Franco*. Pannonica, Bp., 2001. 192–196.
6. Paul Preston: *Franco* i. m. 30.
7. Harsányi Iván: *Francisco Franco Bahamonde* i. m. 197–202.
8. Paul Preston: *Franco* i. m. 47–49.
9. Stanley G. Payne – Jesús Palacios: *Franco* i. m. 57–59.
10. Pierre Vilar: *Spanyolország története*. Gondolat, Bp., 1984. 101–102.
11. Harsányi Iván: *Francisco Franco Bahamonde* i. m. 210–214.
12. Paul Preston: *Franco* i. m. 86–92.
13. Stanley G. Payne – Jesús Palacios: *Franco* i. m. 60. és 92–99.
14. Uo. 100–107.
15. Paul Preston: *Franco* i. m. 120–143.
16. Harsányi Iván: *Francisco Franco Bahamonde* i. m. 234.
17. Paul Preston: *Franco* i. m. 177–188.
18. Stanley G. Payne: *The Franco Regime, 1936-1975*. The University of Wisconsin Press, Madison, 1987. 218–220.; Max Gallo: *Spain under Franco. A history*. E. P. Dutton & Co. Inc., New York, 1974. 66–67
19. Stanley G. Payne – Jesús Palacios: *Franco* i. m. 158–161.
20. Stanley G. Payne: *The Franco Regime* i. m. 199–202.
21. Harsányi Iván: *Francisco Franco Bahamonde* i. m. 258–259.
22. Harsányi Iván: *Francisco Franco Bahamonde* i. m. 270–271. és Stanley G. Payne: *The Franco Regime* i. m. 281–283.
23. Stanley G. Payne: *The Franco Regime* i. m. 313–339. és Stanley G. Payne – Jesús Palacios: *Franco* i. m. 281.
24. Harsányi Iván: *Francisco Franco Bahamonde* i. m. 266–269.
25. Bartolomé Bennassar: *Franco* i. m. 166–171.
26. Harsányi Iván: *Francisco Franco Bahamonde* i. m. 287–294.
27. Stanley G. Payne – Jesús Palacios: *Franco* i. m. 364–365.
28. John Lewis Gaddis: *The Cold War*. Penguin Books, London, New York, 2007. 34–65.
29. Stanley G. Payne – Jesús Palacios: *Franco* i. m. 316–317. és 362–363.
30. Angus Maddison: *The World Economy*. OECD, Paris, 2006. 447–447. és Max Gallo: *Spain under Franco* i. m. 372–373.
31. Bartolomé Bennassar: *Franco* i. m. 309–310.
32. Harsányi Iván: *Francisco Franco Bahamonde* i. m. 318–347.
33. Paul Preston: *Franco* i. m. 595–596.
34. Gömöri Endre: *Franco-tól Felipég. A „nagy átkelés”*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1986. 92.
35. Stanley G. Payne: *The Franco Regime* i. m. 560– 564. és Harsányi Iván: *Francisco Franco Bahamonde* i. m. 324., 345–347., 350– 352.
36. Stanley G. Payne – Jesús Palacios: *Franco* i. m. 401. és 430.
37. Uo. 475–500.